

п-16.

N. I. PANOV.

Altaj¹ kojdy kanajda çarandьgar usury.

(KAK ULUCHITЬ ALTAISKYU
OVЦY).

Ojrot oblastьny çer vaşkaruu
sьgargan.

Ulalu.

1930 çы.

63

п 16.

N. I. PANOV.

ALTAJ KOJDЪ KANAJDA ÇARANDЪRAR UCURЪ.

(Как улучшить алтайскую овцу).

кр
88546

Сервис-Алтайская Областная
БИБЛИОТЕКА

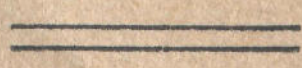
Ojrot oblastың çer waşkaruu сыgargan.

Ulalu.

1930 çы.

Ву вiсиктеги куусьндардын исъ— вазь.

	Str.
1. Altaj ɵrɵkɵɵ koj maldan �eder tuzazь	3
2. Altaj ulustьn koj azrap �atkaпь	4
3. Altaj kojдын ugun �arandьrар- ga kanajda kььnza �araar	5
4. Uktu kucа taldap alарь	7
5. Uktu. koj taldap alарь	8
6. Kojдын kьшкь azralь	9
7. Kandьj kojдь, neniң ucun ɵlɵn- nɵң ɵskɵ, aшьn azralь-la azrar ucu- гь	10
8. Kojдын turar kazaganь	11
9. Kojдь �arandьrьp azraarga koj- дын nɵkɵrligine virikkeeger	14
10. Sovet vaшkaruu kojдь �arandь- rarga kanajda volьzat	14

Altaj ɵrɵkɵɵ koj maldan e- der tuzazь.

Ojrottьn alvatьzь mal azrap, mal-la at-kan, kyn tal tyş-tygindegi ajmaktar Kɵş-Agaş, Ulagan, Kan-Ozь, Ondajdьn-da bir kezigi nurgulaj ook mal azrap, kojdon kɵp tuza kɵrip at.

Altaj sɵektу albataa koj dɵgen mal karmandagь akca-la tynej: kandьj-la kerek-ke arap turar. Kojlu kiziniң arkazь by-dyn, kursagь toju volor degen kep sɵsьn. Kojdьn terezi, tygi eezine kijim, kep volot, edi kursak volьp at; oo yzeri ьl-dьn kuragandarь kozььp ɵzip at.

Ondьj-da volzo altaj alvatь koj mal-dan alьp çatkan kireltizi as; onьn kirelte-zin, tuzazьn kɵptɵdɵr evi var.

Altaj kojdo aan tyzum ok: altaj koj-don ььна $1\frac{1}{2}$ —2 мьнта tyk kajсьлар alar, ol tyk nookьzь as, kьлсань kɵp katu, aan ваа ok tyk volьp çat. Bir kojdьn

edi 30—35 mьnta volor, terezi baza kirly volor.

Ugьn çarandьrgan, kojьdь çazar çarandьrьp azragan çerde, bir kojьnь tygi 4—5 mьnta volor, 10-da mьntaa çedip turar, edi deze $1\frac{1}{2}$ pudka çedip turar.

Ajdarda, altaj ulus kojьnanь kandьj-la kirelte-tuzanь tal ortoo çetpes alьp çat.

Altaj ulus, kojьdь kanajda kiceerin, azgalьn çakşь bilip volvos ucun onьdj tutak volьp çat.

2. Altaj ulustьnь koj azrap çatkanь.

Koj mal eezine kanca-da көp tuzazь çedip-te turza eezi kojьdь kiceeves çандu volдь. Kьştьnь koron soogьnda altaj kojlor çadagaj cedenge, acu-koron asrak salkьnga өtkyre soktьrьp kьştajt, kьzьna çerge kavьrat, onьn ucun tonдok-tozon çьlda, çaskьda koj arьktар syrekej өlip çatkanь ol.

Acu koron sookko turguzьp baza kur-sagьn tutadьp çerge kavьrganьnanь vaşka, altaj alvatь, 6—8 aj volgon kuragan kojьdь

kucaa kozot. Ol çarabas, kuragandь kucaa salar өөji 1^{1/2} çaştañ төмөн volbos.

Kuragan kojдь өөjine çettirvej kucaa kozotonь çarabas. Kuragan koj воjь өzip çyrgen tušta, воos volo verze, воjьна кyc, канса ваç кycи yrenine вагьр çat, оньн усун kuragan kojдьн valazь kençe volor воjьньн өзөри toktooj verer усулу.

6—8 aj volgon kuragan-kuca, yyrly koj-la kozo çyrgende, çoon kucalarga tynej kojlorго кальр çat, оньн ortodo воjьньн enezine-de, сыьндарьна-da кальр çat.

Kuragan kucanьн кycи сыгьр çat, воjь өспөj вагар; ондьj çазь çetpegen kucanьн valдарь-da ujan, мыдь kençe volor.

Ондьj azral, erte koj-дь kucaa kozorь kuragan—kucanь koj-go salarь, oo yzeri koomoj azral kereginde altaj koj-дьн усь ujadap, kengelep tam oogoštop edi, tygi astap barganь ol volor.

3. Altaj kojдьн угьн çarandьrarga kanajda кьльнза çaraar.

Altaj ulus, kuragan kojдь kucaa salvaj kuragan kucanь kojgo koşpoj kiceer ke-

rek. Koj mal 4—5 ajlū volgon kijninde erkegi-de tizizi-de mantaar kyyni keler, tizizin kucaa kozor volzo yrendelip-te varar.

Опъң усун altaj ulus, koj kuragan tuzunda erkekerin tizilerinen kiceep aj-гър azraar kerek.

Опъјър къьнарга kojlordъ ajгър ваş-ka кавьрга viriger kerek.

Kojdъ kucaa salarън kyuk ajga keliş-tirer kerek, kuragandъ enezinen 4 ajъ tol-gonca ajгъvas kerek eneziniң sydiң tor-пъкканса emgen kuragan Өңzik volor, Өskөлөң volor.

Съгън (sentjavr) ajдън ортозъ kreede kuragandardъ enelerinen ajraar, erkek ku-ragandardъ tizi kuragandardaң ajraar, çoon kojlordъ kuragandardaң ajraar.

Ajdarda çoon kojlordъ kuragandardaң, kuragandardъң erkekerin tizilerinen ajrala yc vaşka кавьrar (kyder) volzo, epty vo-lor.

Çапъs kizee yc çerde көј кавьртарга kizi çaldaza kyc volor, опъ Өзөк-лө, çон-la çaldaza epty çеңil volor. Ajdarda koj-lordъ yc vaşka кавьрга çон көдрө çal-

daza çaraar. Çon uc çerge kavьrar edip çöp vudyrer, ol emeze uc vaška ceden tudarga çөptözөр. Uc çara ceden tudarь kyc, çe kyc-te volzo, ot cedenderge kojla kozo voozu torvok, kulun-sarvaga ajьrga çakşь.

Kojlordьң onojьp ajьp kavьrza, kucanьң çoonьң çakşьzьң taldap kojgo salarga çarap çat.

Yktu kuca taldap alarь.

Kucanьң çoonьң өңzigin, kadьgьң, çakşь uzun nookь tyktyyn taldap kojgo salar kerek.

„Koомoj yrennen çakşь uk sakьva“, degen kep sөs var. Koомoj kuca kotondu kojдь yreen; kuca bir çьlda 26—30 kojgo çyrer, 50—60 kuragandu volor ucurlu. Onьң ucun uktu çakşь kucanь syrekej ki-seep taldaar kerek.

Uktu çakşь kuca mundьj volor:

1) Tөzi çalvak, көksi çoon volor kolь vuttarь taltak volor. Alьң koldorьпьң ortozь kanca-la raak volzo, ol kucanьң көksi çoon, төzi çalvak volor, өркө-çyregi

kadъk volor, kandъj-la tьnar tьndu neme-
niң tьнь өркө-çyregi, tьньзь volьp çat;

2) Альп koldorь tys volzo, sөөgi vek
cьңдъj volor;

3) Çalvak çoon mojьndu vololo, moj-
нь çaar tьkсьk çok volzo;

4) Өskө edi—sөөгine keliştire өөjinde
vaştu volzo;

5) Beli, arka sөөgi tys, koo volzo,
(kajьşkak arka sьndu kusa ujan volor);

6) Kucanьң көciги çalvak vololo, kijin
vutarьпнң ucигь çoon, тнң volzo, kusaа
kerekty, çakşь temdegi ol;

7) Kucanьң vaştьgь tolu тнң edi sorвь
şьrka çok volзьп;

8) Tygi koju çьmzak, taakь çok volor.

5. Yktu koj taldap alarь.

Azranar kojдь vaza өңzik çakşьзьпнң
talдар алганьнда çaman çok, neniң ucun
deze, ada enezi çakşь volzo yreni-de
çakşь volor. Çe, kojдь vaştarkь tuzunda
syrekej çekteveze-de kem çok. Kojдьп
tizi vudyn, emcegi kadъk volzo volor;

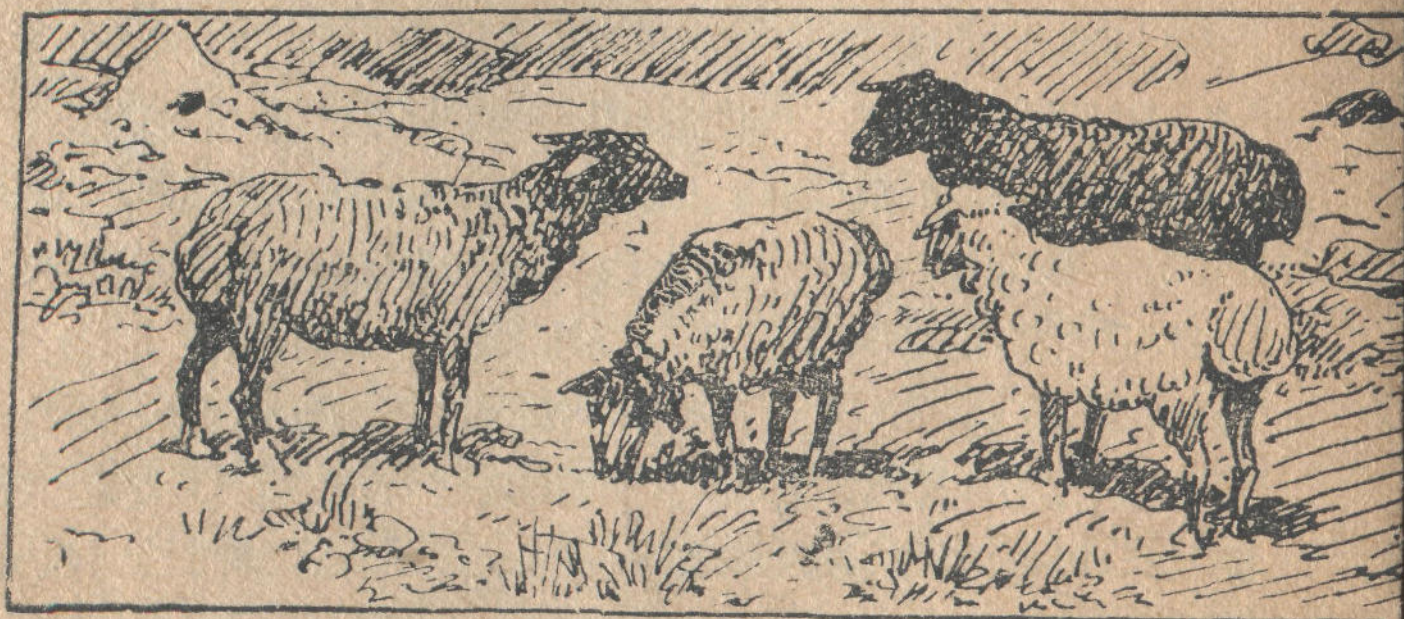
онон чакшь курагандар ськса, коомој
којдын ордына чакшьзынан, тап-ла артызър
турар.

6. Којдын кьşkь азралъ.

Bistin altaj çerinde кьşkьда којдын
kursagьн çetre azrabas, çerge kavьrарь
vaza bir koomoj. Koјgo kursak vervej
çerge кьштьдарь syrekej koomoj. Altaj
ulustьн kojь çaskьда, çajgьда semirer, de-
geni çastra: koj kursaktan şьralaganda
kuraпьлар, çudar сьгар, tygi koomoj katu
volor, çaskьда arьk көдыртке volor, onon
ulam çyzyn-çуур оору тавьлар. Којдь кьşkь-
кьда azrap turарь syrekej-de кyc iş emes.
Koj mal kursak talдавас, kazagаннан ça-
an vuudьrbas. Којдын ystyndegi eegi, tiş-
teri өskө maldьн eegi, tizinen vaška vyт-
ken, tumcигь cicke, өлөннin ортозьнан
kursak volgodьj amtanduun talдар çip tu-
rar. Кьşkьда çoon kojдь çапьs-la өлөң-le
azraarga кем-çok, өлөңi tutak kizi, var
volzo salam-la, коozo альштьга берер. Кьşkь-
кь kojдын erkin çакшь азралъ çalbraktu,
çьmzak өлөң volor, vi koјgo tьni-tyzine
өлөңdi 5—6 мьнта vodoldu берер.

7. Кандыј кождь нениң усун өлөн- нөн өскө, астың азраль-ла азраар усурь.

Воос кождьн, çаş кураганьнън азраль
ваза ваşка воьр çат. Кураган ськкан
çьльнда сурекеј өзөр, çаранар усурлу.
Онън усун, ваşтаркь кьзьнда курагандь
өлөннөн өскө суланьн кулурь-ла, кулурдьн
çармазь-ла азрап турар керек; кьнун-ле
курагана ($1/2$ — $3/4$ мынтдан берер. Мал
азраар маалалу өгөкө волзо кьнин-ле ку-
раган зайьн) 3—4 мынтдан çалкан, сьекла
верип турза çакşь.

Altaj uktu kojlor.

Баşкъ къзында кураганның азралына асыпвас керек өөјинде азраваза кижинде болвос деген сөс вас—өөјинде азраваза кураган өспөс кураңь болор.

Воос кождь төрөөрден озо 2 ај ваза аштын çармазы-ла, суланьн кулuru-ла азраар керек, нениң усун деже, ичиндеги курагань çаанар калган тузъ, енезине тыңьда азрал керек.

Өлөнди төрт катар берер, еки катар сугарар. Куçур çок çер болро, кой зайьн сылына 10 мынта тус берер.

Сувај, къзыр кождь çаңьс өлөн салгышка азраар. Өлөн салгышка азраза өлөн тepselves, өлөңгө тал орто арвын болор.

8. Кojдың турар казагань

Altaj кой сырекеј çьлу казаганга ууенбеген, сырекеј çьлу çер керек çок, ајла, çарава-та. Ајдарда, евеş койлу улуска, устынен ськ тушпес çамьнçалу, сalkьн, кирвес; кургак ьзык, ісі çарьк казаган болзо, болор.

Voloŝskij uktu kuca.

Kazagannın ıcı, kojdn çadın suu-sık volzo, kojgo kootoj volor. Kıp kojgo vařka kazagan çazajtan var. Ondj kıp koj turar kazagand, sık volvos tın çerge turguzar kerek, vaza salkın kirvezin.

Ondj kazagand 1 metr kreely çerden ırı sra-la certtip tudala ystyn salam-la emeze kuluzın-la çavar.

Ol kazagannın icine kuragandarga, kusa-kuragandarga, çoon kucalarga, çoon kojlorgo vařka-vařka vılyktep eder.

Kojdn onıjır bir eki-yc çıl kiceegen kijninde, koj eezine syrekej tuzalu volor, eezi vojının kojın voj-da tanvaj varar: kojdn tygi-de, edi-de kıp çakř volo verer.

Altaj koj 5 çylda eezine verip turgan kirelte mındj:

10 munta tyk, 4 kuragan, 35 munta et, 5 munta çuu, 1 tere. Kırızi 34 salkovoj vodoldu.

Altaj kojdn çazap azragan, kiceegen kijninde eezine çeder kireltezi mındj volor:

35 munta tyk, 4 kuragan, 60 m. et, 7 m. çuu, 1 tere. Kırızi 61 salkovoj vodoldu.

9. Kojdъ çarandьгьр azrarga koj- dьң nökörliğine birikkleger.

Koj çarandьгьр azranar degen örökө aldьnan vojь-da kiceener, emeze özök-lө көр ulus birigip альр kiceer kerek.

Көр kizi birige-le koj azraar nökөрlik төзөр alza, işteerge çenil, çaan kazaganda ederge epty, kojlordь-da kavьrtarga çenil öskө-dө kerekteri çenil vьdip turar. Ondьj nökөрlik kaznadaң kandьj çyzyn volьş, çenilte альр turar.

Koj azranar nökөрlikti kanajda eder ucурьп vojьgardьң ucastkadagь agranomь-gardaң ugьgar, ol emeze ajmaktьң çer keregin vaşkarar völygineң suragar, olor kandьj-la ucурьп çazap ajdьp verer, slerdi kooperativ edip biriktirer.

Koj azranar nökөрlik volьp birikkleger, өmөлөzip iştezeger kojdьң ugun tyrgen çarandьrарьgar.

10. Sovet vaşkaruu kojdъ çaran- dьrар kerekke volьzarь.

Kojdъ çarandьrarga kicengen uluska sovet vaşkaruu ne-le çyzyn çenilte edip, volьзьp turar.

Vъstavkada kajral verip sьjlaary.

Їыдың зайың аймактарда агрондор мал-аштың въstavказың (шынзилер көрөтөн) edip çat, онды мал көрөр çerге алваты азраган малдарының erkin чакшы degenin онды въstavkaa көrgyzerге апарыр çat. Чакшы өңзик мал азраган кизеe въstavkada көрөлө kajral sьj verip çat, онды кичеemel улусты аймактың „malga кичеemel ulus“ деп, knige vicikke vicip kojor, vaza Oblastтың çer kereginiң ващаруу онды кичеemel улусты тащавас volьzar, кандыj-la ченилте edip турар, налог-kalanың чавьzadar, vaza-da өскө volьш eder.

Vъstavka (k o r g y z y) t u z u n d a kajral алган чакшы куца усун, чонның кожнына салар тушта 10-15 salkovoj sьj berer.

Koj azranar нөкөрликтерге syrekej ченil ваага çer arendep berer, koj турар epty çer volzo, gosudarstvоның çerинең сана-азына четкен-le çerди berer. Koj azranar нөкөрликтер ченil ваага агащ алала казалан ceden-aran eder, vaza кандыj-la keregine tudunarga kredit akca berer.

Emdi orus-ta altaj-da ulus, Voloщckoj деп, kojды azranarga чакшы! деп билip keldi.

Voloşskoj degen koj syrekej kireltely, kursak taldavas, sookko cыdaamal koj. Ol kojдын tygi 10-12 мынта syrekej uzun nookьlu cыmzak tyk volor, edi-çuuzь, terezi syrekej çakşь volor. Tyryge kemçigen-de kucazь $4\frac{1}{2}$ pudtaң өрө 6 pudka çetre volьp çat; Voloşskoj kojдын қујrugь uzun çerge syurtelip çyrer, төзи ус кьrлу, усь çaar cicke, kujruguna çu көр çuular, oјrot oblastтын çerinde onдыj kojlor көр çok: Ondajдын aјmagьnda Ini oozьnda var, Kan-oozьнын aјmagьnda eki -çaпьs var.

1927 çьlda Oblastын Çer kereginin vaşkaruu 120 toolu Voloşskoj kucalar sadьp алган, vaza Monьl uktu 50 taldama kuca sadьp алган, ol kucalardь kojдын нөкөр-likterine ylegen, vaza çakşь koj azragan, kiceemil uluska ylegen.

94588

Ц-10к.

34480

Вісік вудуґері-ле
вазаґьпа

„Къзы-Оґрот„ деп
віріккені.

Овлит №110 Тіраз 1500.

Об'єм 0,5 н. л. С. ф. А-6